

mogla, sasvim dobro, nadoknaditi sve ostalo, a baviti se nečim drugim za mene je značilo propasti. Sve ove moje zamerke su se pojavile u članku s agresivnim naslovom: „Čovek bez sudbine“ — u kojem sam se okomio na nestalnost ovoga duha kojem sam se divio, na njegovu nesposobnost da bude čovek jedne jedine ideje; tu sam prikazao negativni aspekt svakog od njegovih kvaliteta (što je klasičan način da se bude nepravedan i nepošten prema nekome), kudio sam ga što je gospodar svojih čudi i svojih strasti; što se njima koristio kako on hoće, što je zabašurivao tragiku i zanemarivao „fatalnost“. Nedostatak ovog napada je bila njegova uopštenost: mogao je biti uperen protiv bilo koga. Zašto bi jedan teoretski duh, čovek koga sami problemi traže, predstavljao heroja ili čudovište? Ne postoji nikakva suštinska srodnost između ideje i tragedije. Međutim, u to vreme sam verovao da svaka ideja treba da bude pretvorena ili promenjena u krik. Uveren da je obeshrabrenost bila sami znak buđenja, saznavanja, zamerio sam svome prijatelju da je preterani optimista i da se zanima za previše stvari, kao i da se troši u delanju koje je nespojivo sa zahtevima istinskog znanja. Pošto sam ja bio abuličan, smatrao sam sebe uznapredovanijim od njega, kao da je taj moj gubitak volje bio rezultat neke duhovne pobeđe ili neke volje mudrosti. Sećam se da sam mu jednoga dana rekao da se u nekom svom prethodnom životu morao hraniti jedino travama, čim je mogao sačuvati toliko svežine i poverenja, toliko nevinosti. Nisam mu mogao oprostiti što se osećam starijim od njega, on mi je bio odgovoran za moju mrzovolju i moje neuspehe, i činilo mi se da je svoja nadanja izgradio na račun mojih. Kako se mogao uzbuđivati u toliko različitih područja? Uvek ta radoznalost, u kojoj sam ja video demona, ili sa Svetim Avgustinom, „bolest“, to je bila ona nepromenljiva zamerka koju sam mu upućivao. Ali kod njega, to nije bila bolest, već naprotiv, znak zdravlja. A na tom zdravlju sam mu zamerio i zavidio mu, sve zajedno. No, ovde se nameće jedna mala indiskrecija.

Svakako se ne bih usudio da napišem „Čovek bez sudbine“ da me na to nije podstakla jedna posebna okolnost. Imali smo zajedničku prijateljicu, glumicu velikog talenta koja je, na svoju nesreću, bila obuzeta metafizičkim problemima. Ta napast je morala kompromitovati njenu karijeru i njen talenat. Na sceni, usred neke tirade ili dijaloga, uhvatila je obuzele bi je njene suštinske preokupacije, spopale bi njen duh i ono što je trebalo da izvede iznenada bi joj se učinilo kao nepodnošljiva beznačajnost. Njena igra je zbog toga trpela; bila je odveć postojana da bi mogla ili htela da dozvoli da se promeni. Nisu je otpustili, zadovoljili su se da joj daju male, beznačajne uloge koje je nisu mogle ni u čemu omesti. Ona je to iskoristila da bi se posvetila svojim ispitivanjima i spekulativnim sklonostima, koje je hranila strašću koju je ranije unosila u pozorište. U traženju odgovora okrenula se, u svojoj smetenosti, Elijadeu, a zatim, manje nadahnuta, meni. Jednoga dana, ne mogavši više, odbacio ju je odbivši da je ponovo vida. Došla je da mi priča o svojim razočarenjima. Potom sam je često viđao, puštao sam je da govori, slušao sam je. Bila je zanosna, doista, ali tako posesivna, tako zamorna, napadna, da sam posle svakog od naših susreta odlazio, iznuren i fasciniran, u prvi bistro da se napijem. Jedna seljanka (jer bila je samouka, iz nekog zabačenog sela) koja vam priča o Ništavilu sa nečuvanim zanosom i žarom! Naučila je više jezika, zaronila je u teozofiju, bavila se velikim pesnicima, iskusila podosta razočarenja, mada je nijedno nije pogodilo u toj meri kao poslednje. Njene vrednosti, kao i njene teskobe, bile su takve da mi se, na početku moga prijateljstva sa njom, činilo neobjašnjivim i neprihvatljivim Elijadeovo oholo ponašanje prema njoj. U mojim očima nije bilo izvinjenja za njegove postupke prema njoj, te da bih je osvetio, napisah „Čovek bez sudbine“. Kada je članak izašao na prvoj stranici nedeljnika, ona je bila oduševljena, pročitala ga je naglas preda mnom, kao da se radilo o nekom čuvenom monologu, a zatim je analizirala paragraf po paragraf. „Nikada niste napisali ništa bolje“, reče mi — deplasirana pohvala koju je dodelila samoj sebi, jer nije li ona, na izvestan način, prouzrokovala članak i obezbedila mi elemente za njega? Potom sam shvatio Elijadeov zamor i ogorčenje, kao i koliko je bio smešan moj preterani napad zbog koga Elijade nikada nije bio oštar prema meni, i koji ga je čak i zabavljao. Ovaj detalj zaslužuje pažnju, jer me je iskustvo naučilo da su pisci — svi bolju od čudesnog pamćenja — nesposobni da zaborave jednu tako očiglednu drskost.

U to vreme počeo je da drži predavanja na fakultetu za književnost u Bukureštu. Kad god sam mogao odlazio sam tamo. Srećom, žar koji je rasipao u svojim člancima pronašao sam i u njegovim lekcijama, koje su bile najnadahnutije, najtreperavije koje sam ikada čuo. Bez beleški, bez ica, ponesen vrtlogom lirске erudicije, rasipao je izobličene reči, a ipak koherentne, i naglašavane zgrčenim pokretom ruku. Jedan sat napetosti, nakon koje, pravo čudo, nije izgledao iscrpljen, a možda dista i nije bio. Kao da je posedovao veštinu da beskrajno odlaže zamor. Sve što je negativno, sve što podstiče samo-uništenje kako na fizičkom tako i na duhovnom planu, bilo mu je onda i zauvek strano. Otuda dolazi njegova nesposobnost za rezignaciju, griznju savesti, za sva osećanja koja upliću bezizlaznost, utućenost, odsustvo budućnosti. Ponovo se možda previše zalećem, ali verujem da ukoliko i savršeno poima greh, nema nikakvog smisla za njega; suviše je febrilan za njega, odviše zatrovan mogućim. Smisao za

to imaju samo oni koji beskrajno preživavaju svoju prošlost, koji se u njoj ustaljuju bez moći da joj se otrgnu, koji sami sebi izmišljaju greške iz potrebe za moralnim torturama i uživaju u sećanju na bilo koji sramni ili nepopravljivi akt koji su počinili, a koji su baš hteli da počine. Opsednuti, da ponovo govorimo o njima! Oni jedini imaju vremena da se spuste u ponore griznje savesti, da u njima borave, da se valjaju, samo su oni načinjeni od materijala od kojeg je napravljen autentični hrišćanin; to jest, neko ko je nagrižen, opustošen, s nezdravom željom da bude prokletnik i uspevajući najzad da je pobeđi — ta pobeđa, nikada potpuna, a koja predstavlja ono što on zove „imati veru“. Od vremena Paskala i Kjerkegora mi ne možemo poimati „spasenje“ bez čitave povorke nemoći i bez tajnih naslađivanja zbog unutarne drame. Naročito danas kada je „prokletstvo“ u modi, u književnosti se već podrazumeva, želeli bismo da svi žive u teskobi i prokletstvu. Ali, može li jedan naučnik biti *proklet*? I zašto bi bio? Zar on ne zna previše stvari da bi mogao pristati na pakao, na uske krugove pakla? Manje više je izvesno da još samo mračne strane hrišćanstva bude u nama neki eho. Možda bi doista hrišćanstvo trebalo videti u *crnom*, ako hoćemo da pronademo suštinu. Ukoliko je ovakva slika, ovakva vizija istinita, Elijade je očigledno izvan ove religije. No, nije li on možda mimo svih religija, koliko po profesiji, toliko po ubeđenju: nije li on jedan od najbriljantnijih predstavnika novog aleksandrizma, koji poput starog stavlja sva verovanja u isti plan, ne mogavši usvojiti nijedno? Od trenutka kada odbaci uspostavljanje hijerarhije, koje verovanje više voliti, za koje se opredeliti i koje božanstvo prizivati? Ne može se zamisliti specijalista Istorije religija *pri molitvi*. Ili, ukoliko se i moli, on u tom slučaju demantuje svoje učenje, protivureći sebi, ruši svoje Traktate u kojima ne figurira nijedan pravi bog, u kojima su svi bogovi podjednako vredni. Usulud ih opisuje i objašnjava s talentom, ne može im udahnuti život; iscrpeo bi im sav sok, poredio bi jedne s drugima, upotrebio bi jedne protiv drugih za njihovo večno prokletstvo, a ono što bi od njih ostalo, to bi bili beskrvni simboli koje bi vernik trebalo samo da sledi, ako je uopšte tako da na ovom stepenu znanja, razuverenosti i ironije, može postojati neko ko odista veruje. Mi smo svi, s Elijadeom na čelu, ovakvi vernici, svi smo mi religiozni duhovi bez religije.

S francuskog prevela
Ljiljana Jeremić

pismo fernandu savateru

emil sioran

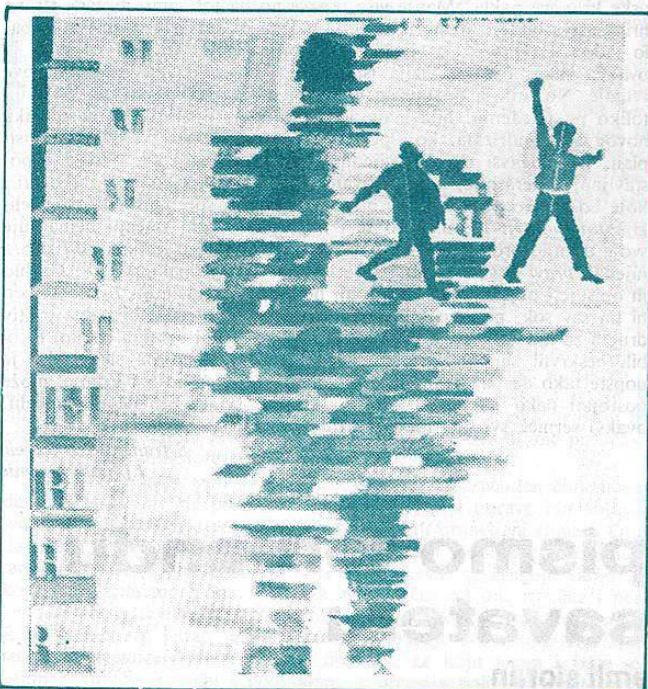
Pariz, 10. decembra 1976.

Dragi prijatelju,

Novembra ste me, prilikom vašeg prolaska kroz Pariz, zamolili da saradujem u spomen-knjizi posvećenoj Borhesu. Moja prva reakcija je bila negativna; druga... opet negativna. Zašto veličati Borhesa kada to već čine silni univerziteti? Nevolja *priznatosti* obrušila se na njega. On je zasluživao više. Zasluživao je da ostane u senci, u području nezapazivo, da bude neuhvatljiv i nepopularan kao što je u nijansa. Tada bi bio na svom pravom mestu. Posvećenje je najgore od kazni — za pisca uopšte, a posebno za pisca njegove vrste. Od trenutka kada ga svako citira, nemoguće ga je više citirati, ili — ako se to radi — imamo utisak da se samo uvećava masa njegovih „poštovalaca“, njegovih neprijatelja. Oni koji bi hteli po svaku cenu da budu pravilni prema njemu, u stvari ubrzavaju njegov pad. Zastajem, jer ako bih produžio u ovom tonu — na kraju bih se sažalio nad njegovom sudbinom. No, sva je prilika da se on sâm njoj predaje.

Verujem da sam vam jednom rekao da sam se toliko zanimao za njega zato što je on predstavljao uzorak onog dela čovečanstva koji je na putu da iščezne, i koji je utelovljivao paradoksnu sedeoću bez intelektualnog zavičaja, nepokretnog pustolova koji se oseća lagodno u mnogim kulturama i književnosti, vrhunsko i proketo čudovište. U Evropi, kao na sličan primer možemo se setiti jednog Rilkeovog prijatelja, Rudolfa Kasnera, koji je početkom stoleća objavio prvorazredni rad o engleskoj poeziji (taj rad me je, čitajući ga za vreme poslednjeg rata, podstakao da počnem da učim engleski jezik... i) i govorio s divnom žestinom o Sternom, Gogolju, Kjerkegoru, kao i o Magrebu ili Indiji. Dubina i erudicija ne idu zajedno; on je, međutim, uspeo da ih pomiri. Pravi univerzalni duh kojem je nedostajala jedino ljupkost; zavodljivost. A u tome se Borhes pojavljuje upravo kao nadmoćniji: zavodnik bez premea koji je uspeo da bilo o čemu da je reč, čak i najstrmoglavijem umovanju, prida nešto neopipljivo, vazdušasto, *čipkano*. Jer, sve je kod njega preobličeno *igrom*, nekim plesom munjevitih otkrića i tananih sofizama.

Nikada me nisu privlačili duhovi zatvoreni u jedan jedini oblik kulture. *Ne ukorenjavati se, ne pripadati ni jednoj zajednici* — takvo je bilo i ostalo moje geslo. Okrenut drugim obzorjima, uvek sam pokupavao da znam šta se dešavalo drugde. Kad sam imao dvadeset godina, Balkan nije mogao više ništa da mi ponudi. Drama je, ali i povlastica biti rođen u namninskom „kulturnom“ prostoru. Ono *strano* postalo je moj bog. Otuda moja žed da stranstvujem kroz književnosti i filozofije, da ih proždirem s bolesnim žarom. Ono što se događa na istoku Evrope nužno se mora zbivati i u zemljama Latinske Amerike, i ja sam zapazio da su njihovi predstavnici beskrajno obavešteniji, „kultivisaniji“, nego što su to Zapadnjaci, neizleživo provincijalni. Ni u Francuskoj ni u Engleskoj ne vidim da se iko odlikuje znatiželjom uporedivom s Borhesovom, znatiželjom dovedenoj do manije, do poroka, kažem baš poroka, jer kad je reč o umetnosti i refleksiji sve što ne teče kao donekle perverzna gorljiva strast jeste površno, te nerealno.

Kao student bavio sam se Šopenhauerovim učenicima. Među njima je bio izvesni Filip Majnclender koji me je naročito privlačio. Autor jedne *Filozofije oslobođenja*, u mojim očima on je ponajviše posedovao sjaja kojim zrači samoubistvo. Laskao sam sebi da je taj filozof, potpuno zaboravljen, jedini koji još zaslužuje da se o njemu brinem; uostalom, u tome kao da nije bilo moje lične zasluge — moja prethodna istraživanja neizbežno su me dovela do njega. Kako sam tek bio iznenađen kada sam, mnogo kasnije, naišao na jedan Borhesov tekst koji je upravo spomenutog izvlačio iz zaborava! Taj vam primer navodim zato što sam, počev od tog trenutka, počeo da razmišljam daleko ozbiljnije nego ranije o sudbini Borhesa, predodređenog, prinuđenog na univerzalnost, prisiljenog da svoj duh vodi u svim smerovima, možda da bi izbegao argentinsko gušenje. Upravo južnoameričko ništavilo čini pisce celog jednog kontinenta otvorenijim, življim i raznolikijim nego što su to Zapadnoevropljani, paralizovani svojim tradicijama i nesposobni da izidu iz svoje opsenjujuće zakrečenosti.

Pošto želite da znate šta najviše volim kod Borhesa, bez oklevanja ću vam odgovoriti da je to njegova odomaćenost u najrazličitijim područjima, sposobnost da sa istom tananošću govori o večnom vraćanju i tangu. U trenu kada je središte svega, za njega *sve podjednako važi*. Univerzalna znatiželja znak je vitalnosti samo ako nosi apsolutni žig jednog ja, ja iz kojeg sve izvire i u koje sve uvire: nadmoć proizvoljnog, početak i kraj koji se mogu tumačiti po najhirovitijim kriterijumima. Gde je stvarnost u svemu tome? *ja* — vrhunska farsa. . . Igra kod Borhesa podseća na romantičnu ironiju, metafizičko istraživanje iluzija, žongliranje s Bezgraničnim. Fridrih Šlegel je, danas, oslonjen o Patagoniju. . .

Još jednom: možemo samo da oplakujemo da jedan enciklopedijski smeh i jedna tako istančana vizija izazvaju opšte odobravanje, sa svim onima što to podrazumeva. . . Ali, najposle, Borhes bi mogao da postane simbol jednog čovečanstva bez dogmi i sistema, i ako postoji neka utopija koju bih od sveg srca potpisao — bila to ona u kojoj će se svako oblikovati po njemu, po jednom od najmanje nezgrapnih duhova koju su ikada živeli, po „poslednjem od tananih“.

Preveo: Jovica Acin

ispovijedanje stida

dževad karahasan

Marija je govorila i veselo i molećivo, kao da se kočoperi time što je žena i moli da joj se dopusti da to bude, radujući se nečemu i stalno gotovo na rubu suza. Sama je bila iznenađena što to i tako govori, a ipak je govorila dalje i sve brže, kao da joj nešto važno zavisi od toga hoće li izgovoriti do kraja to što mora reći. A fra Jozo je stajao licem prema zidu, niz tijelo obješenih ruku i opuštenih ramena, kao da je ne čuje i ne namjerava joj odgovoriti. Ninić je stajao kod stolice, leđima okrenut sobi, i gledao kroz prozor, mršteći se na sumrak i pažljivo proučavajući kako njegov dolazak izobličuje svijet i stvari u njemu. Kad god su se on i Marija sreli u sumrak proveli su vrijeme u tome da joj on govori kako se tada sve izobličuje, kako se sve na svijetu u sumrak pokrene prema nekome drugom obliku, kako svaka stvar tada krene kao da želi izići iz sebe i zaustavi se na samom početku toga pokreta. „Zato sumrak i jeste strašan“, govorio je kao da je ubjeđuje, „zato što u sumrak ništa više nije ono što je, a još nije postalo ni nešto drugo.“ Tako je prvi put i pomislila da u njihovoj ljubavi nešto nije u redu: pokazivao joj je šibljne na Šobalovoj Luki, pokazivao stvari u mlinu, pokazivao padine Ligača i obod šume u daljini, ubjeđujući je da ništa ne liči na sebe i da krovovi dalekih kuća mogu biti, sudeći po izgledu, krila i strašila, pokrivači i šta god drugo hoće ali da na krovove i ne liče i da jedino to ne mogu biti. A onda joj je pokazivao njezinu dojku, slabinu i butinu, bjesneći što je ona i sada nalik na sebe i čak podudarna sa sobom, kao da i nije sumrak i kao da je ona po svemu mimo svijeta i njegovih zakona.

„Razumiješ li da ti nešto nije u redu“, bijesno je ubjeđivao Ninić i ona je razumjela da u njegovoj ljubavi nešto zaista nije u redu ako joj nema ništa važnije reći i ako mu smeta što ona u sumrak izgleda kao i u podne. I sada sigurno proučava svijet u sumraku, mislila je, prisjeća se njezinog tijela i ljuti se što ona i sada izgleda kao uvijek, ponavljajući u sebi da oblik koji se ni u sumraku ne mijenja nije od ovog svijeta. Učini se sama sebi smiješnom u toj situaciji: onaj kome govori okrenuo joj leđa i pokazuje da je ne sluša, a onaj radi kojega govori bjesni na nju što joj se tijelo ne mijenja u sumrak i ljuti se na sebe zbog ljubavi prema njoj. On sigurno nije čuo da je došla radi Jozine dobrote a ne radi savjeta i oprostaja, dakle radi ispovijedi koju je Ninić onako bijesno tražio danas poslijepodne. Neće ona nikome ispovijedati svoju ljubav, a još manje će tražiti oprostaj za nju, neće sigurno. Kako joj neko može opraštati ovu zbuñenu radost, sva drhtanja, veselja, sve ono lijepo i složeno što joj ta ljubav donosi?

Tada primijeti da dra Jozina ramena podrtavaju i da njegova šutnja traje predugo čak i ako pravi ljut i to njima želi sasvim jasno pokazati. Ustane i pride mu, oslonivši se glavom na njegovu mišicu.

— Jesi li toliko ljut što sam rekla da mi se sviđaš ili zbog nečega drugog?

— Nisam, kćeri, ni zbog čega, uopće nisam ljut, — odmakne se Jozo nevoljko, osjetno drhteći. — nisam ja dostojan da se ljutim, treba zaslužiti pravo na ljutnju. Zaslužiti ga treba, da. Treba biti ispravan da bi se moglo ljutiti.

— Kaži mi, molim te, šta je. Ja znam da si ti suviše dobar da bi se toliko naljutio, ali si nekako ljut. Ili nisi ljut ali si drugačiji.

— Kako ti znaš da sam drugačiji kad ne znaš kakav sam inače?

— Znam, čovječe, kako ne znam. A i da ne znam, znala bih da nisi ovakav. Recimo da sam vještica i znam da ovakav nisi sigurno.

— Možda me znaš bolje nego ja sam sebe? Možda znaš da sam ja u dubini duše strašno jak, da svoje velike snage nisam još ni osjetio i da su one, tako sakrivene a ogromne, postale moja muka i moj križ? Možda si shvatila ono čega se ja još nisam sjetio — da sam ja lično onaj svetac koji će se pojaviti u Duvnu za moga boravka, onaj čudotvorac kojega sanjam i čiji sam život opisao deset puta do sada u pričama i pjesmama? Možda ti sve to znaš i došla si da mi to objasniš? Kaži, kćeri materina, jesi li zato došla u ova doba?

— Nisam, ja takve gluposti ne bih ni pomislila, a kamo li da ih nekome objašnjavam. Ja sam došla da malo pričam s tobom ako hoćeš.

— Došla si da mi kažeš da sam dobar, iako sa mnom nisi čestito progovorila. Ti vidiš da sam čudan, iako si prvi put u mojoj kući. Kako nisam čudan, ti znaš kakav sam inače jer znaš da sam strašno dobar. Ma idi, molim te! Svi vi mene dobro znate, samo ja sebe ne znam. Svi me znaju bolje od mene, a ja sam budala jer samo ja sebe ne znam. Svi znate da se na mene može tovariti koliko hoćeš, a ja sam budala jer mislim da ne mogu sve to nositi i mislim da se mogu slomiti. Ja sam blesav, kako se smijem lomiti kad vi znate da sam